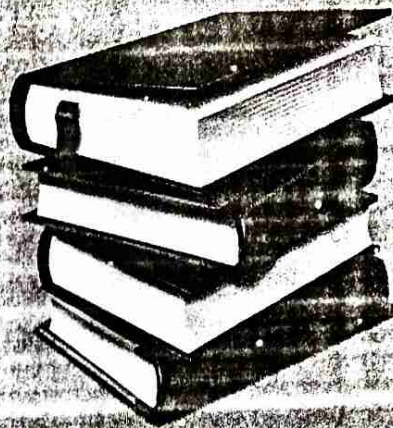

NAH/MUL/030517/012
ISSN-2319-7316

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

VIDYAWARTA

Editor
Dr. Bapu G. Gholap

Revised Edition

PRINCIPAL
K. P. Mahavidyalaya, Bhusur
Dist. Solapur

2019 मसुदा अक्षर

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Publication

Jan. To March 2019
Issue-29, Vol-04 01

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Jan. To March 2019
Issue-29, Vol-04

Date of Publication
30 Jan. 2019

Editor

Dr. Babu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Babu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

- 14) Knowledge Network through E-Library
Mr. Machindra Wakchaure, Jawhar, Tal. Jawhar, Dist. Plghar ||70
- 15) " महात्मा गांधीची रचनात्मक कार्यक्रम "
डॉ.सो.ममता मधुकरराव देशमुख ||73
- 16) मराठी कादंबरी : गद्य वाङ्मय प्रकाराची ऐतिहासिक वाटचाल (विकासक्रम)
प्रा.डॉ. गायकवाड वसवंत जंगलू, ता. भूम. जि. उस्मानाबाद ✓ ||75
- 17) सुशासन
डॉ.राम फुन्ने, पाथरी ||80
- 18) "पायाभूत सुविधांचा अर्थशास्त्रीय अभ्यास"
राहुल दगडू गच्चे, नांदेड. ||82
- 19) राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे चंद्रपूर जिल्ह्यातील कार्य - एक ऐतिहासिक अध्ययन
विलास काशिराम गायधने, गडचिरोली ता. जि. गडचिरोली ||84
- 20) दलित नाटकातील आदर्श स्त्री:एक शोध
डॉ. अरुण गजभिये सहकार नगर, मु. पो. ता. तिरोडा, जि. गोंदिया ||87
- 21) आधुनिक कुटूंबातील स्त्रियांचे स्थान एक समाजशास्त्रीय अभ्यास
डॉ. सत्यभामा विलास जाधव ||91
- 22) त्सुनामी - एक नैसर्गिक आपत्ती आणि त्सुनामीचे व्यवस्थापन
डॉ. कळसकर सूर्यकांत नागनाथ- श्री.राठोड बालाजी रतन हणेगांव. ||92
- 23) संत चळवळीतून साकार झालेल्या समाज प्रबोधनाचे महत्त्व
प्रा. डॉ. सुषमा एम. लोखंडे, वर्धा ||96
- 24) प्रेरणास्त्रोत - उमाजी नाईक
प्रा. डॉ कृष्णा मालकर, देवगाव (रंगारी) ता.कन्नड, जि. औरंगाबाद. ||98
- 25) संशोधन विषय / लेख :- शिक्षक दांपत्यांचे वैवाहिक जीवन
संशोध-श्री पी.एम.पहिनकर, श्री डॉ.पी.एस.देशमुख, चाकूर ||102
- 26) आदिवासींचे दैवत : वाघया
डॉ. अंजली मस्करेन्स, मसोली, मु.पो.डहाणू, जि.पालघर ||106

16

मराठी कादंबरी : गद्य वाङ्मय प्रकाराची ऐतिहासिक वाटचाल (विकासक्रम)

प्रा.डॉ. गायकवाड यशवंत जंगलू

शंकरराव पाटील महाविद्यालय भूम, ता. भूम, जि. उस्मानाबाद

प्रस्तावना :-

कादंबरी हा वाङ्मयप्रकार इंग्रजांच्या संपर्कातून आपल्याकडे आला असला तरी तो फक्त इंग्रजीतूनच आला आहे असे नाही. आधुनिक अर्थाने ज्या गद्याला आपण कादंबरी म्हणतो त्याची सुरुवात जरी इंग्रजांच्या संपर्कातून झाली असली तरी, त्या अगोदर गद्याची परंपरा आपल्या भाषेला आणि संस्कृतीला होती. सुरुवातीच्या काळात इंग्रजी भाषेतल्या कादंब-यांचे अनुवाद मुक्तपणे झाल्याचे दिसते. तसेच संस्कृत, फारशी, अरबी, ऊर्दू, हिंदी अशा भाषामधून ही बरेचसे साहित्य आपल्या मराठी भाषेत येत होते.

मराठी साहित्यात, कथा, कविता, नाटक, ललित गद्य इत्यादी वाङ्मय प्रकारा प्रमाणेच कादंबरी हा वाङ्मय प्रकार आहे. कादंबरी निवेदन प्रकार असल्यामुळे त्यामध्ये सांगण्या जोगा मजकुर भरपूर असतो. कादंबरी हा वाङ्मय प्रकार जरी आधुनिक असला तरी त्याचे मुळ फार प्राचिन आहे. गोष्ट सांगणे ऐकणे हा मानवाचा एक स्वभावगुण आहे. अव्वल इंग्रजीतील कथा वाङ्मयातूनच कादंबरीची कल्पना रुजली आणि वाढली हे ऐतिहासिक सत्य नाकारता येत नाही. तसेच लघु कथा आणि कादंबरी हे वाङ्मय प्रकार मराठीने इंग्रजीपासून घेतले.

कादंबरी हा जीवन प्रवाहा बारीबर चालनारा व वाढणारा व बदलत जाणारा असा साहित्य प्रकार आहे. कादंबरी हा निवेदन प्रधान वाङ्मय प्रकार असल्यामुळे त्यात सांगण्या जोगा असा भरपूर मजकुर असतो. या मजकुराला आपण कथानक असे म्हणतो. कथानक नसलेल्या कादंबऱ्या देखील अशा निवेदनयोग्य मजकुर असतो. याच मजकुराचा घटना, प्रसंग, पात्रे, प्रस्तुतीकरण पध्दतीत या सर्वांशी संबंध येतो. थोडक्यात असे म्हणता येईल की, कथानकात या सर्वांच्या समावेश होतो. कथानकात हे सारे घटक एक

कथानकाचा अत्यंत लहान घटक म्हणजे घटना. अशा घटनांचे कथानकात संख्या भरपूर असते. या घटना नैसर्गिक व मानसिक स्वरूपाच्या असतात. या घटना आयत्याच किंवा तयार कधीच नसतात. तर या कादंबरीतील पात्राकडून विशिष्ट प्रसंगी, विशिष्ट ठिकाणी, विशिष्ट काळी घडत असतात. कादंबरीतील घटना घडवलेल्या असल्यामुळे त्यांच्या घटण्या पाठीमागे काही हेतू असतात. या हेतू प्रधान घटणेला आपण "अनुभव" असे म्हणत असतो. अनुभवाची ही निर्मिती सर्जनशलतेच्या पातळीवर चालत असते.

याच काळात इ.स. 1794 मध्ये श्रीरामपुरच्या छापखाना (तंजावरचे राजे सरफोजी यांचा) निर्माण झाला. याच मुद्रण कलेमुळे विपुलता आणि सुलभता निर्माण झाली. त्यामुळेच साहित्य हे गोगाव, मानसा मानसापर्यंत पोहोचले. थोडक्यात ग्रंथ प्रचार करणे सुलभ झाले. हातीमताईचे चरित्र (इ.स. 1854) बख्तारनामा (1855) अरबी भाषेतील सुरस व चमत्कारीक गोष्टी (1861) वेताळ पंचविशी, सिहासन बत्तीशी, पंचोपाख्यान, शुकबहातरी, अशा बऱ्याच गोष्टी देशी मराठी भाषामधून आल्या आहे. भाषांतरीत झाल्या आहेत. ही कुळे ही दिर्घकाळ भाषांतर आणि रुपांतराची प्रथाच सुरुच राहिली आणि त्यातूनच आपली कादंबरी या वाङ्मय प्रकाराची आधुनिक संकल्पना व तिची प्रत्यक्ष निर्मिती सुरु झाली.

"धनुर्धारी" यांची वाईकर भटजी" ही कादंबरी "व्हिकार ऑफ वेकफील्ड" या गोल्डस्मिथ लेखकाच्या कादंबरीचे उत्तम भाषांतर आहे.

"डॉन क्विक्झोट" या इंग्रजीतल्या वृत्तांताचे चिंतामणराव आपटे यांनी "शामभट व त्यांचा शिष्ट बटो" मराठी भाषांतर केले. हरिभाऊ आपटे यांनी ही आपल्या कादंबरी लेखनाची सुरुवात सुध्दा भाषांतर कादंबरीनेच केली. हरिभाऊ आपटे यांची "मधली स्थिती" ही कादंबरी रेनॉल्डस या लेखकाच्या "मिस्ट्रीज ऑफ ओल्ड लंडन" या इंग्रजी कादंबरीचे भाषांतर आहे. यात त्यांनी या कादंबरीत देशी पात्रे, प्रसंग, स्थळे या संदर्भात स्वतंत्र लेखन केले. हरिभाऊ आपटे यांनी सगळी बंधने तोडली आणि स्वतंत्र कादंबरी निर्माण केली. आधुनिक मराठी कादंबरीची सुरुवात हरिभाऊ आपटे यांच्या पासूनच झालेली दिसते.

कादंबरी वाङ्मयाची संकल्पना:- कादंबरी वाङ्मय प्रकाराची संकल्पना हळूहळू विकसित होत जाऊन कादंबरीला एक घाट येत गेला. ही संकल्पना सतत बदलती आणि विकासनक्षम अशी आहे.

निवेदनयोग्य असल्यामुळे कथानक एकत्रित होते असते.

हरिभाऊंच्या नंतर फडके ना.सी. वि.स. खांडेकर, साने गुरुजी, व्यंकटेश माडगूळकर, भाऊ पाध्ये नेमाडे, यांच्या लेखनातून ती तशी बदलती व प्रवाही असल्याचे आपल्या स्पष्टपणे लक्षात येते.

मराठी कादंबरी हा शब्द ज्या इंग्रजी शब्दावरून आला त्या "Novel" हा शब्दाची व्युत्पत्ती "Novella" या इटालियन शब्दात आहे. त्यापूर्वी "Novella" हा शब्द बोकोरीओच्या या लेखकाच्या "डिकॅमेरॉन (इ.स.1353)" नावाच्या 100 कथासाठी म्हणून वापरला जात होता. एक वाङ्मय प्रकार म्हणून कादंबरीचा उदय हा युरोप (इटलीत) 18 व्या शतकात झाला युरोप मधील आद्य कादंबरीकार ठरतात ते पुढील प्रमाणे.

1. डॅनियल डिफो, 2. सॅम्युअल रिचर्डसन 3. हेन्नी फिल्डिंग यांचे टॉम जोन्स हे पुस्तक लिहून अर्वाचीन कादंबरीचा पाया घातला. इ.स. 1829 मध्ये प्रसिध्द झालेल्या महाराष्ट्र भाषेचा कोष या ग्रंथात कादंबरी या शब्दाचा अर्थ "एक कलिपत कथा" असा दिलेला आहे. "कलिपत कथा" या दोन शब्दात कादंबरीचे सर्व वैशिष्ट्ये बसत नाहीत. शिवाय सर्वच कल्पित कथाना कादंबरी म्हणता येत नाही. सर्व कादंबऱ्यात कल्पित कथा असतात असे ही म्हणता येत नाही. म्हणूनच समावेशक सर्वांना मान्य होईल अशी कादंबरीची व्याख्या करणे अशक्य आहे.

इ.स. 1872 मध्ये का.बा. मराठे यांनी कादंबरीसाठी "नावल" हा शब्द सुचविला परंतु तो शब्द रूढ झाला नाही. म्हणजेच इंग्रजीतील Novel या शब्दावरून मराठी कादंबरीला नावल हे नाव मिळाले. परंतु "बाणभट्ट" या संस्कृत पंडीताच्या "कादंबरी" या नावाच्या प्रादीर्घ आख्यान रूपी ग्रंथातील नायिका ही "कादंबरी" या नावाची होती. याच आख्यानावरून आणि नायिकेच्या नावावरून "कादंबरीला" कादंबरी हे नाव प्राप्त झाले आणि तेच नाव पुढे मराठी साहित्यिक समिक्षक व अभ्यासकांनी मान्य केले आहे. अशा प्रकारे कादंबरी हे नाव मराठीत साहित्य विश्वात रूढ झाले आहे.

थोडक्यात कादंबरी हा वाङ्मय प्रकार पाश्चिमात्यांची एक बहुमोल देणगी आहे. ब्रिटीश राजवटीत भारतीयांना अक्षरांची तोंड ओळख होऊ लागली. नवशिक्षित मनुष्य जगण्याचा नवा अर्थ शोधू लागला या मोहिमेतच भारतीय नवशिक्षितांना कादंबरी या वाङ्मय प्रकाराची ओळख झाली. कादंबरी ही इंग्रजी भाषा आणि इंग्रजांच्या संपर्कातून आली असली तरी ही त्यासाठी लागणारी पार्श्वभूमी आपल्याकडे पूर्वीपासूनच होती. कादंबरी हा कथात्मक साहित्य प्रकार असून प्राचिन कथा वाङ्मयाशी कादंबरीचे नाते आहे. कादंबरी सद्श्य गद्य साहित्याच्या खुणा या बाणभट्टाची

"कादंबरी" "सुबंधुची" "वासवदत्ता" आणि दंडीचे "दशकुमार चरित" अशा प्राचीन संस्कृत साहित्यातून दिसून येतात. हे सर्व गद्य स्वरूपातील कथा वाङ्मय कादंबरीच्या जवळ जाणारे आहे.

कादंबरीची व्याख्या :-

1) हेन्नी फिल्डिंग :- हे पाश्चात्य कादंबरीचे जनक आहेत. ते म्हणतात "गंभीर वातावरण नसलेले गद्य महाकाव्य" अशा प्रकारचे लेखन करून एका नव्या वाङ्मय प्रकारास चालना दिली आहे.

2) वेल्स एच.जी :- "ज्यात सर्व काही सामावेले असे गारुड्याची थैली म्हणजे कादंबरी" अशा प्रकारे विनोदी पध्दतीने ते कादंबरीची व्याख्या करताना दिसतात.

3) गोडबोले - बापट :- हे कादंबरीची यथार्थ अशी व्याख्या करताना म्हणतात "सत्यसृष्टीच्या आधाराने काल्पनिक प्रतिसृष्टी निर्माण करून, काल्पनिक पात्रांची स्वभावचित्रे व कांही अंशी गोष्ट रुपाने वर्णन करून कला-आनंदाची प्राप्त करवून जीवितातील गुंतागुंतीच्या प्रश्नावर प्रकाश टाकणारा गद्य वाङ्मय विभाग म्हणजे कादंबरी"

4) डॉ. दिकप कासराळीकर :- "सामाजिक जीवन सर्व शक्यातांनी वर्णावयास कादंबरी सारखा सुयोग्य असा दुसरा कुठलाही प्रकार आढळणार नाही. त्यामुळे समाज जीवन घडवू इच्छिणाऱ्या लेखकाला कादंबरी हा प्रकार जवळचा वाटतो. एवढेच नव्हे तर समाज जीवन व कादंबरी यांच्या स्वरूपाचे योग्य ते भान असल्याचे ते निदर्शकच असते"

5) कुसुमावती देशपांडे :- त्या म्हणतात "पार्थिव संसारा विषयीची आस्था ही कादंबरीची वृत्ती जीवनाचे कानेकोपरे चौकसपणे धुंडाळणे, तत्व दर्शित्याचा किंवा अद्भुताचा मार्ग धरून मुलतः मानवी प्रश्नांचा विचार करणे, हा कादंबरीचा मूळ आधार किंवा तिची मुख्य सामग्री. ही वृत्ती, हा दृष्टीकोन हे अनुभव कल्पाना जीवंत व्यक्तीचित्रांच्या व एका विस्तृत आकर्षक कथानकाच्या व्दारे व्यक्त करणे हीच कादंबरीची पध्दती"

6) प्रा. नरहर कुरंदकर :- रा.ज. देशमुख यांना लिहिलेल्या एका पत्रा त्यांनी म्हटले आहे की, "कादंबरीसारखा वाङ्मय प्रकार "उत्कट भावनेचा किंवा अनुभवाचा आविष्कार" या पध्दतीने साकार होत नसतो तेथे अनुभवाच्या सलग अस्सलपनाखेरीज हा अनुभव साकार करण्यासाठी लागणारे किमान कसबही गृहीत धारलेले असते.

7) भालचंद्र नेमाडे :- आधुनिक काळात कादंबरीच्या संकल्पनेची सगळ्यात जास्त प्रभावी व विस्तृत मांडणी यांनी केलेली आहे. नेमाडे यांच्या मते "कादंबरी म्हणजे प्रदीर्घ भाषिक अवकाश

असलेली, आशय सुत्रांचे अनेक पदर असलेली, त्यामुळे विस्तृत संरचना मांडणारी अनेक पात्रे प्रसंग अपूर्णते पेक्षा जास्त संपूर्णतेकडे जास्त झुकलेले आहे. अशी साहित्यकृती असते. कादंबरी या सर्व गोष्टीमुळे एखादी मोठी कृती साकल्याने मांडता येते. सामाजिक आशय विशाल असावा लागतो. एखाद्या पोट समूहाचे, पोट संस्कृतीचे तपशिलासह दर्शन घडवलेले असते. कादंबरी लोकप्रिय व लोकमान्य व्हावी म्हणून कादंबरीकार काही क्लुप्त्यांची उपाय-योजना करित असतो. कथानक, व्यक्तिरेखा, वातावरण निर्मिती, निवेदन, घटना, प्रसंग, शैली. इ. घटकांचा चांगला कादंबरीकार अत्यंत बारकाईने अभ्यास करित असतो. आपल्या कादंबरीला लोकमान्यता व राज मान्यता मिळावी अशी कादंबरी काराची सुप्त इच्छा असते. सामाजिक बांधीलकी माननाज्या लेखकाला "कादंबरी" हा वाङ्मय प्रकार अधिक जवळचा वाटतो.

पाश्चात्य आणि भारतीय अभ्यासकांनी अशा प्रकारे कादंबरीच्या वेगवेगळ्या व्याख्या करून या साहित्य प्रकारचे संकल्पना स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

कादंबरी वाङ्मय प्रकारांची ऐतिहासिक वाटचाल :-

इ.स. 1818 ला पेशवाई नष्ट झाली. देशाच्या राज्यकारभाराची सुत्रे इंग्रजांच्या हातात आली. देशात अनंक ठिकाणी विद्यापीठे व शाळा सुरु झाल्या. देशात इंग्रजी राज्य अवतरल्याने ब्रिटीशांच्या वाङ्मयाचे फार मोठे आकर्षण नवशिक्षित भारतीयांना वाटू लागले. याच आकर्षणातून अनेक साहित्य कृतीचा व वाङ्मय प्रकाराचा जन्म झाला. त्यापैकी कादंबरी हा एक वाङ्मय प्रकार होय. इंग्रजी वाङ्मयाच्या अनुकरणातून कादंबरी वाङ्मय प्रकाराचा जन्म झाला.

हरिभाऊची इ.स. 1885 साली "मधली स्थिती" ही कादंबरी प्रसिध्द झाली. ही कादंबरी प्रसिध्द होई पर्यंत मराठी कादंबरीचे स्वरूप अगदी अविकसित व प्रारंभिक स्वरूपाचे होते. या कालखंडातील अनेक कथा कादंबऱ्या म्हणजे इंग्रजी कथा-कादंबऱ्याची भाषांतराचे होती. इ.स. 1875 ते 1885 या काळात कादंबरीचे स्वरूप अगदी अविकसितच होते.

हरि केशवजी पाठारे यांनी "यात्रिकक्रमण" नावाची भाषांतरित कादंबरी लिहिली जिला मराठीत कादंबरी म्हणता येईल अशी एक कथा ही भाषांतराच्या रूपाने इ.स. 1841 साली प्रसिध्द झाली. तत्कालीन काळात मराठीतील उपलब्ध असलेली. सर्वात जुणी गद्य कादंबरी म्हणजे "यात्रिकक्रमण" होय. हरि केशवजी पाठारे यांनी इंग्रजीतील जॉन बनियनच्या "पिलग्रीम प्रोग्रेस" या

रूपकात्मक कथेचे "यात्रिकक्रमण" या नावाने भाषांतर केले. या कादंबरीला मराठीतील पहिल्या भाषांतरित कादंबरीचा मान दिला जातो. परंतु ही कादंबरी भाषांतरित असल्याने तो मान यात्रिकक्रमण या कादंबरीला मिळाला नाही.

याच धरतीवर कृष्ण शास्त्री चिपळूणकरांच्या "अरबी भाषेतील सुरस व चमत्कारीक गोष्टी" इ.स. 1861 ते 1865 या काळात प्रसिध्द झाल्या. यानंतर मराठी कादंबरीचा पुढचा टप्पा म्हणजे हरिभाऊ पूर्व कादंबरी इ.स. 1857 ते इ.स. 1885 या काळातील कादंबरी होय.

सारांश या काळखंडात भाषांतरित, अनुकरणात्मक रुपांतरित साहित्यकृतीत प्रसिध्द झाल्या. शिवाय वाचकांची आयड लक्षात घेऊन काही सामाजिक, ऐतिहासिक व अदभूतरम्य कादंबऱ्याही प्रसिध्द झाल्या.

यमुनापर्यटन (इ.स.1857) बाबा पद्मनजी यांनी ही मराठी भाषेतील पहिली सामाजिक कादंबरी अर्वाण झाली.

तर "लोकसत्ता" च्या (दिवाळी अंक 2000) या अंकात ज.वि. वर्तक यांनी भाऊ महाजन यांची "परागंदा- झाहलेल्या गृहस्थांची कन्या" ही कादंबरी इ.स. 1854 साली "ज्ञानदर्शन" या त्रैमासिकात क्रमशः छापली गेली. त्यामुळेच ही मराठीतील पहिली कादंबरी असल्याची मांडणी केलेली आहे.

मराठी साहित्याच्या इतिहासात "यमुनापर्यटन"ला निदान मिशनरी (ख्रिश्चन) प्रचारकी पध्दतीची म्हणून ती मराठी भाषेतील पहिली कादंबरी मानू नये असे म्हणावयास जागा मिळाली.

"परागंदाजाहलेल्या गृहस्थांची कन्या" ही कादंबरी बांधवादी आहे. वाचनीय आहे व विशेष म्हणजे या कादंबरीला खेड्याची पार्श्वभूमी आहे. या कादंबरीतील व्यक्तिचित्रे ही बहुतांशी मराठा जातीतील आहेत. उदा. संभाजीराव शिर्के, मानाजीराव देशमुख, विठू पवार, खंडू गायकवाड इ.

बाबा पद्मनजीच्या यमुनापर्यटन इ.स. 1857 च्या कादंबरीनंतर अनेक कादंबऱ्याची लाटच मराठी भाषेत आलेली दिसते. हरिभाऊ आपटे विविध विषयाला धरून कादंबरी लेखन केले आहे. यमुनापर्यटन यामध्ये महाराष्ट्रातील ब्राम्हण आणि मराठा समाजातील विधवा स्त्रियांची स्थिती, स्त्री दास्य, स्त्री अवहेलना हे किती दुःख दायक होते. याचे चित्रण उभे केले आहे. या कादंबरीतील नायिका यमुनेच्या व्दिधा मनाची कथा आहे. यात विधवा विवाह समस्येचे चित्रण केलेले आहे. या विविध प्रश्नावर मार्ग सुचविण्याचे काम हे या कादंबरीचे आशयसुत्र आहे.

हिंदू विधवांच्या दुःखाचे वास्तवदर्शन घडविणे हाच यमुनापर्यटन या कादंबरी लेखनाचा बाबा पद्मनर्जीचा उद्देश दिसतो. समाजात स्त्री च्या दुःखाकडे बघण्याचा दृष्टीकोन बाबा पद्मनर्जीना ख्रिस्ती धर्म उपदेशातून व इंग्रजी शिक्षणातून मिळालेला दिसतो. स्त्रि शिक्षण, केशवपण, विधवा विवाह, बालविवाह इ. विषयासांदर्भात तत्कालीन सुशिक्षित वर्गात सतत चर्चा चालू होती.

कादंबरीचे घटक :-

कथानक, स्वभावेखाटन, मनोविश्लेषण, भाषा शैली असे कादंबरीचे प्रामुख्याने घटक असतात. या सर्व घटकांनी मिळून कादंबरी तयार होत असते. कादंबरीच्या परिणामाच्या दृष्टीने या घटकांना विशेष महत्वा असते. कादंबरीच्या घटकाचे महत्त्व विशद करताना बापट- गोडबोले हे आपल्या मराठी कादंबरी-तंत्र आणि विकास या ग्रंथात म्हणतात की, " कथानक, स्वभादर्शन हे कादंबरीचे दोन घटक एखाद्या विणलेल्या कापडातील आडव्या-उभ्या धाग्यासारखे आहेत. त्यांच्यामुळेच कापडाचा कोट निश्चित करता येतो. वातावरण, मनोविश्लेषण, भाषा शैली, यांची तुलना कापडाचा रंग, त्यावरील डिझाईन्स यांच्याशी करता येईल. यापूरक घटकामुळेच कादंबरीला अधिक आकर्षक स्वरूप प्राप्त होत असते"

कादंबरीचे प्रकार :-

कादंबरीचे आशय, काल, प्रभाव, प्रदेश या नुसार अनेक प्रकार पडतात यात प्रमुखाने पौराणिक कादंबरी, ऐतिहासिक कादंबरी, वास्तवादी कादंबरी, गांधीवादी कादंबरी, प्रादेशिक कादंबरी, मनोविश्लेषणात्मक कादंबरी, राजकिय कादंबरी, ग्रामिण कादंबरी दलित कादंबरी असे प्रमुख प्रकार पडतात. वि.का. राजवाडे यांनी मात्र कादंबरीचे फक्त दोनच प्रकार पाडले आहेत. ते म्हणजे 1) अद्भूत रम्य कादंबरी आणि 2) सामाजिक कादंबरी होय. जीवन आणि कला याविषयी असलेल्या दृष्टीकोनातून कादंबरीची रचना होते.

कादंबरीचे स्वरूप :-

कादंबरी हा जीवन व्यवहाराबरोबर प्रवास करणारा प्रवाही असा साहित्य प्रकार आहे. कादंबरीकार हा पात्रांच्या इच्छा, आकांक्षा, क्रिया-प्रतिक्रिया यांचे दर्शन घडवून ते खरेखुरे वाटावेत असा प्रयत्न करतो असतो. कादंबरीचा विशिष्ट दृष्टीकोन या पात्राद्वारा राबविला जात असतो. व्यक्ती- समाज यांच्याशी कादंबरी हा साहित्य प्रकार निगडीत असल्यामुळे व समाजात नाना प्रकारच्या व्यक्ती आढळतात. त्यामुळे "व्यक्ति तितक्या प्रकृती" या न्यायाने व्यक्ति तितकी पात्रे असे म्हणावयास हवे.

कादंबरी हा जीवनप्रवाहाशी समांतरपणे चालणारा वाडू:मयप्रकार असल्यामुळे स्वाभाविकच त्याचा आवाका मोठा आहे. परिणामतः समजा त्यातील व्यक्ति त्यांचे जीवन या साज्यांचे संबंधासह जगणे कादंबरीत येते कादंबरीकार हा सर्व आवाका लक्षात घेऊन त्याच्या परिने जीवनदर्शन घडविण्याचा प्रयत्न करीत असतो. जीवनाला बाह्य व आंतरिक असे दोन्ही संदर्भ असतात.

कादंबरीला वास्तवता प्राप्त होण्यासाठी, पात्रांना, जीवंतपणा प्राप्त करून देण्यासाठी विशिष्ट स्थलकाल उभारावे लागते. यालाच आपण वातावरण असे म्हणतो. वातावरणाचे वर्गीकरण हे भौगोलिक पौराणिक, ऐतिहासिक, सामाजिक मानसिक इ. प्रकारे करता येते. कोणतीही साहित्यकृती वाचकांशी संवाद साधीत असते. या संवादातून ती वाचकाला जीवनविषयक जाणीव करून देत असते. ही जाणीव सुखद, दुःखद कशाही स्वरूपाची असले. या जाणिवेमुळे वाचक प्रगल्भ होत असतो. ही प्रगल्भता वाचकाला साहित्यकृतीतल्या अनुभवाद्वारे येते. लेखक आपल्या व्यक्तिगत मूल्य भावांची सामाजिक संदर्भाची सांगड घालून त्यांना व्यापकपणा प्राप्त करून देतो. कादंबरी हा खूप मोठा काळ व अवकाश व्यापणारा कथात्म असा साहित्य प्रकार आहे. कादंबरीतल्या आशयाला नेमकेपणाने पेलण्यासाठी प्रस्तुतीकरण च्या अनेक पध्दती वापरल्या जातात. कादंबरीतील वातावरण विविध रीती करायला भाषाच मदत करते. निरनिराळ्या पात्रांची निराळी भाषा, प्रसंगाला अनुरूप भाषा वापरून कादंबरीकार कादंबरीला जिवंतपणा आणून सत्याभास निर्माण करीत असतो. विविध कालखंडातील विविध कथासुत्रे आशानुरूप प्रकट करणारी, विविध प्रदेशांची वैशिष्ट्ये जाणवून देणारी भाषिक रूपे विविध कादंब-यातून दिसून येतात.

समारोप :-

कथा, कविता, नाटक या साहित्य प्रकाराचा विचार केल्यास कादंबरी इतका लोकप्रिय साहित्यप्रकार वाचक वर्गात नाही. कादंबरी ही मानवी मनाचे व जीवनाचे समग्र दर्शन घडविते. मानवी मन हाच खरा कादंबरीचा विषय असतो. त्यामुळेच मराठी समाज तीव्रनाचे खरेखुरे दर्शन घडविण्याचे कामामराठी कादंबरीने केले आहे. कांबरी हा एक समृद्ध व लोकप्रिय असा साहित्य प्रकार आहे.

निष्कर्ष :-

1. कादंबरी लेखनाच्या सुरुवातीला सामाजिक प्रश्नांची समस्यांची दखल घेणे उचित ठरले. म्हणून स्त्रीच्या नैतिक अधः

घालण्याचा केलेला प्रयत्न हा विशेषे कौतुकार्थ्यद दिसून येतो.

2. कादंबरी हा जीवन व्यवहारा बरोबर प्रवास करणारा साहित्य प्रकार आहे.

3. ऐतिहासिक घटना, पात्र, प्रसंग, स्थळ, यांच्या अनुषंगाने ऐतिहासिक गोष्टी कायमस्वरूपी लक्षात ठेवण्यासाठी ऐतिहासिक स्वरूपाचे कादंबरीची निर्मिती केलेली ही अतिशय वाखाणण्याजोगी आहे.

4. कादंबरी हा विस्तृत जीवन अनुभव पेलणारा प्रवाही असा साहित्य प्रकार आहे.

5. कादंबरी हा वास्तवाभिमुख वाङ्मय प्रकार आहे.

6. या कालखंडातील एकंदरीत समाजाचे वास्तव व स्त्रीचे जीवंत दर्शन घडविण्याचा प्रयत्न या कालखंडातील वास्तवादी सामाजिक कादंबरीतून होताना दिसून येतो.

7. समाजातील वाईट-रुढी, परंपरांच्या, सुधारणांच्या दृष्टीने व सामाजिक विषमता नष्ट करून समता निर्माण होण्याच्या दृष्टीने अनेक सामाजिक कादंबरीज्या लिहिल्या गेल्या आहेत.

8. अखिल मानवात मानवी मूल्य अंगीकृत व्हावीत यातून मानवाचा विकास व्हावा म्हणून वेगवेगळ्या अंगाने कादंबरीचे रूप लेखकांनी चित्रित केले आहे.

संदर्भ ग्रंथः -

1. वाङ्मय प्रकार : संकल्पना व स्वरूप- संपा. आनंद वास्कर, अन्वय प्रकाश पुणे, मे 2004

2. मराठी कादंबरी पहिले शतकः (इ.स. 1850 ते 1950) कुसुमावती देशपांडे, मुंबई मराठी साहित्य संघ-1975

3. "धार आणि काट" : नरहर कुरुंदकर, देशमुख आणि कंपनी-1971

4. टीकास्वयंवरः भालचंद्र नेमाडे, साकेत प्रकाशन-1990

5. आधुनिक मराठी वाङ्मयाचा इतिहासः डॉ. अ.ना. देशपांडे, भाग 01 आणि 02

6. यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठः वाङ्मयप्रकार : आकलन आणि रसास्वाद, प्रा. दिलीप धोंगडे

7. वाङ्मय संकल्पनाः संपा. दत्तात्रय पुंढे

8. अंतर्वेध : कासराळीकर दिपक- साहित्य सेवा प्रकाशन, औरंगाबाद

9. नेमाडे भालचंद्र : कादंबरी मराठी साहित्य प्रेरणा व

स्वरूप, संपा. गो.मा. पवार, म.द. हातकर्णगलेकर, पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई.

10. मराठी कादंबरीचा इतिहासः बांदिवडेकर चंद्रकांत, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे-1996.

